

A TUDÁS SZEREPE A (POSZT)MODERN TÁRSADALMAKBAN

DEMSZKY ALMA MÍRA

Eszterházy Károly Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Üzleti Tudományok Intézete

1. Bevezetés

A tudás a modern és a posztmodern társadalmakban kulcsfontosságú szerepet játszik. A tudományok növekvő tudásbázisa számtalan társadalmi változás dinamikus motorjává vált. Átstrukturálta a mindennapi életet, az állampolgárok közti kapcsolatrendszereket, valamint a társadalom és a politika viszonyát. A modern korban a mindennapi élet számtalan területe elképzelhetetlen szaktudás, racionális érvek és szakértők tanácsadása nélkül. Azon területek listája, melyeket ezen változások érintenek, szinte felsorolhatatlan. Szembeötlő példaként vegyük az egészségügyet, az oktatást, a jogrendszert, a technikai fejlődést és nem utolsósorban a politikai döntéshozatalt.

A társadalomtudományok számtalan címkét találtak ki, melyekkel ezen társadalmi változásokat illetik: Knowledge Society (Bell 2000, Stehr 2001), Network Society (Castells 1997), Information Society (Giddens 1990, Jasanoff 1990) vagy Beratungsgesellschaft (Fuchs, Mahler 2000).

A II. világháború utáni kezdeti optimista bizodalom, a tudományba mint a társadalmi, politikai kérdések jövőbeli racionális megoldási lehetőségébe vetett hit hamar vegyült kritikus hangokkal. Rövidesen már nemcsak az ideológia megszűnését látták a tudományok térhódításában, hanem újabb rizikóforrásokat (Beck 1986), terjedő szociális egyenlőtlenséget (Bourdieu 1989) és újabb ideológiát, mely a kontrollt az egyénen belülre helyezi (Foucault 1989). A konstruktivista fordulat magával hozta „A Tudás” dekonstrukcióját, hangsúlyozva, hogy nincsen örök érvényű, kontextustól független és objektív tudás. A különböző tudományágaknak szembe kellett nézni a kritikával, mely szerint a tudomány se nem objektívabb, se nem racionálisabb a mindennapi tudásnál, és ebből következően kénytelen volt beletörödni saját „trónfosztásába”.

A tudás devalválódása a társadalom és a politika számos területén jelentős változásokat vont maga után. A szakértők régen objektívnak vélt tudásába vetett hit meggyengült. A politika kénytelen a nem szakértői tudást, az ún. tapasztalatalapú tudást is bevonni a döntéshozatali folyamatba.

2. A tudás definíciója

A tudás definíciójának keresése olyan régi, mint maga a tudományos gondolkodás. Minden korszak és minden szemlélet megalkotta a maga tudásdefinícióját is. Éppen ezért a következőkben épphogy csak egy rövid ízelítőt tudunk nyújtani a tudás körüli vitákból.

Bizonyos megközelítésben a tudás nem más, mint egy bizonyos tartalmú és formájú kommunikációs stratégia. A tudásirányú kommunikáció egy igazság iránti igényen alapszik. Ha egy kinyilvánítás mint „tudás” akar önmagának érvényt szerezni, akkor vagy explicit, vagy implicit módon az állítás igaz és érvényes valójára kell tudnia hivatkozni. Csak ebben az esetben válik egy közlés a környezetében tudásként elfogadottá. Vagyis ha egy állítást a környezet tudáskommunikációként értelmez és fogad el, akkor a mögötte fekvő implicit és explicit igazságigényt is elfogadja.

„In der normalen gesellschaftlichen Kommunikation geht man davon aus, dass Kommunikationen erkenntnisbezogenen Zuschnitts deshalb angenommen werden, weil sie wahr sind. Insofern ist Wahrheit ein Mittel der erfolgreichen Expedition von Information.” „A megszokott, normális társadalmi kommunikáció során abból lehet kiindulni, hogy az ismeretigényű kommunikáció azért válik elfogadottá, mert igaz. Vagyis az igazság nem más, mint az információ továbbításának hatékony eszköze⁵.” (Luhmann 1990: 175. o.)

Vagyis az igazság társadalmilag nem ex ante, előre definiált minőség, hanem ex post, a tudás igazságigényének elfogadásától függ. Az igazság az, amit a társadalmi kommunikáció igazként elfogad. Analóg módon egy állítás akkor tekinthető tudásnak, ha az igazság iránti igénye („claim”) elismerést nyer.

5 Saját fordítás.

A mindennapi és a tudományos tudás közti döntő különbség az igazságigény rejtettsége vagy explicitálása. A tudományos tudás jellemzője az igazságra való explicit hivatkozás, mivel a tudomány elsődleges szelekciója az igaz/hamis dimenzió mentén működik. Ezzel ellentétben a mindennapi kommunikáció szükséges feltétele, hogy az igazság iránti igény nem kerül kimondásra. Ha a mindennapi kommunikáció során is explicit módon merülne fel az igazság kérdése, az teret adna a kétségnek. Pont az igazságigény elrejtése adja meg azt a biztonságot, mely segít elfedni a tudás valószínűtlenségét.

„Die Unwahrscheinlichkeit des Wissens besteht darin, dass es keinerlei operativen Zugriff des Kommunikationssystems Gesellschaft auf seine Umwelt gibt.” „A tudás valószínűtlensége abból fakad, hogy a társadalomnak mint kommunikációs rendszernek nincsen semmilyen operatív hozzáférése a környezetéhez.”⁶ (Luhmann 1990: 134. o.). Luhmann szerint a társadalom nem képes környezetével, vagyis bármilyen tényezővel, ami a társadalmon kívül esik, kapcsolatba lépni. Éppen ezért nem képes a társadalmon kívüli világról objektív képet alkotni. A tudás mindig a társadalmon belüli tudás, és nem a világról vagy a társadalomról alkotott tudás. A tudás nem más, mint a kommunikáció folytatásának valószínűsítése, vagyis az autopoiesis fenntartása. A tudás és a mögötte rejlő implicit igazságigény egyetlen kritériuma a kommunikáció elfogadása és továbbvitele.

„Es wäre falsch (oder zumindest einseitig), wenn man mit »Wissen« eine bestimmte Einstellung zur Welt, etwa eine kognitive im Unterschied zu normativen, eine rationale im Unterscheid zu emotionalen, eine passive im Unterschied zu aktiven, willentlich bezeichnen wollte. Alle diese Wissensbegriffe kommen vor, wir lassen sie beiseite. Wissen soll hier ganz allgemein die Struktur bezeichnen, mit deren Hilfe psychische Systeme ihre Autopoiesis fortsetzen, also im Ausgang von ihrem jeweils aktuellen Zustand nächste Gedanken finden, anschließen, aktualisieren können.” „Hibás lenne (vagy legalábbis egyoldalú), ha »tudás« alatt a világhoz való bizonyos hozzáállást értenénk, mondjuk a kognitívát a normatívval szemben, a racionálisat az emocionálissal szemben, a passzívát az aktívval szemben. Ezek a tudásfogalmak mind léteznek, de mi ezekkel nem foglalkozunk. A tudás itt azt a rendszert jelenti, melynek segítségével pszichés rendszerek az autopoiesist folytatják, vagyis jelen állapotukból kiindulva újabb gondolatokra lelnek, azokhoz csatlakoznak, aktualizálják őket.” (Luhmann 1995: 267. o.)

6 Saját fordítás.

A tudás nem a világhoz fűződő speciális viszony vagy beállítódás. A tudás fő jellemzője, hogy újabb gondolatokat, kommunikációt, tudást szül mind az egyén bensőjében, mind pedig az egyének közti kommunikációban. A tudás nem egy bizonyos fajta hozzáállás a világhoz, például elméleti vagy racionális. A tudás ebből kifolyólag sosem lezárt, sosem végleges, hanem további kommunikációt, továbbgondolkodást vált ki. A tudás nem egy gyűjtemény, egy virtuális könyvtár. A tudás kölcsönös gondolatcserén és kommunikáción alapul, abból fejlődik ki. Vagyis nem időtlenül érvényes felismerés vagy megvilágosodás, hanem időfüggő, a jelennek egy aktuális megnyilvánulása. Nem állandó, hanem pillanatnyi. Csak a megfigyelő képes a tudás állandóságának megkonstruálására. Ez azt is jelenti egyben, hogy minden, amit tudunk, amit megismerünk, az egyszer el is tűnik. Ezt a jelenséget hívják „a valószínűtlenség alapelvének” (Luhmann 1990: 122. o.).

A tudás és a tudás valóságalapjának kölcsönös feltételezése nélkül nem lehetséges sem kommunikáció, sem társadalom. A tudás és a valóságba vetett implicit hit a ki- mondatlan alapja minden kommunikációnak. Ugyanis Luhmann szerint egyáltalán nincs is szükségünk arra, hogy tudjuk, hogy *valójában* hogyan is működik a világ – hiszen nem is tudhatjuk.

3. Tudástársadalom

A nyugat európai társadalmak pár évtizede szívesen nevezik magukat tudástársadalmaknak. Ritka eset, amikor egy szociológiai fogalom ilyen gyakran szerepel a politika színpadán. A tudástársadalommal ez történt. 2000-ben, a lisz- szaboni EU-csúcstalálkozón a jelen lévő képviselők elhatározták, hogy az EU-t „a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú társadalmává teszik” (Europäischer Rat 2000). A tudástársadalom fogalma igen előkelő helyett kapott a politikai programokban, mivel pozitív konnotációinak sora végtelen. A tudástár- sadalom fogalma nem annyira technikai, mint az információtársadalomé, és így még szélesebb egyetértésre számíthatnak a felvállalói.

Milyen vágyakat, reményeket rejt a tudástársadalom fogalma? A tudás egyenlő esélyeket feltételez, a társadalomban elért sikert már nem a születés, a presztízs, a státusz vagy a generációk során felhalmozott tőke mennyisége határozza meg, hanem kizárólag az egyén egyedi teljesítménye, az ő individuális tudása. A tudástársadalom egyben a „mindenki társadalma” is lesz – ezt sugallja a vízió (uo.).

A néha túlzottan is eufórikus remények mellett azonban már régóta felmerült a szociológiában a tudástársadalom árnyoldalairól folytatott eszmecsere is. A második modernitásba való átmenet (Beck 1983) megingatta a tudomány diadalos győzedelmébe vetett hitet, mely a felvilágosodás óta egyik alappillére volt a modern eszméknek és az ezekre épülő társadalomrendnek. Az „eltudományosodás dialektikája – Dialektik der Verwissenschaftlichung” (Bonß 2004) nemcsak a tudás mennyiségi növekedésével jár, hanem ökológiai és egyéb veszélyeket is magában rejt.

A (poszt)modern társadalmak igen nagy mértékben tudásfüggőek, melyekben minden döntés tudást hordozó (szak)emberektől függ. Sem az egyén nem mer saját életének lényeges sarokköveinél önálló döntéseket hozni, sem a társadalom mint egység. Minden döntés racionális indoklást igényel. Miért ezt a pályát választottad? Hogy születhetett egy Down-kóros gyereked? Miért ide építik az autópályát? Mind az egyéni, mind a társadalmi szinten racionális indok nélkül a döntések támadhatóvá válnak. A tudás növekedésével úgy tűnik, a döntési szabadságfokok részben megnőttek, de sok szempontból le is szűkültek.

A „szakértők korszakában” függünk az éltünket meghatározó szakértőktől és az ő állítólagosan objektív tudásuktól. „Modern life depends fundamentally on trusting experts we don't know – professionals who often move in elite circles socially distant to the lives of everyday citizens and speak languages that can be difficult to understand.” (Fischer 2009: 3. o.) Egyes írók már a szakértők diktatúrájáról, „tyranny of expertise” (vgl. Illich 1989), illetve az általuk gyakorolt gyámságról, „quasi guardianship”-ről (vgl. Dahl 1989) beszélnek. A tudástól való egyre erőteljesebb függés nemcsak az egyéni és társadalmi élet varázstalanításához és racionalizálásához vezetett, hanem újfajta függőségeket, veszélyeket és átláthatatlanságot okozott.

4. A tudás szerepe a politikai döntéshozatal folyamatában

A modern és posztmodern társadalmakban a politikai döntéshozatal kulcseleme a tanácsadás. Mint láttuk, a társadalom minden területét átjárja a tudás, információ és szakértelem iránti igény. E társadalmakban a politika legitimitása is döntő mértékben a tudáson alapszik, és egyre kevésbé lehet a politikai döntéseket csupán egy párt-program vagy más politikai akarat megnyilvánulásaként indokolni. A legitimitáshoz szükséges a döntést megelőző és nyomon követő tanácsadási folyamat is, máskülönben az állampolgárok tetszőleges hatalommegnyilvánulásnak tekintik a döntéseket.

Ebben a paradigmában az állampolgárok részéről megfogalmazódik az az elvárás, hogy a politikai döntésről hihetően be kell bizonyítani, hogy nem valamely társadalmi frakciónak az érdekében történt, hanem a tudomány jelenlegi állása szerint a lehető legjobb választás volt.

A politikai szakértés klasszikus elméleti megközelítései politikailag releváns tudásnak elsősorban a tudományos, szakértői tudást tekintik (Delvaux és Mangez 2010). E megközelítés szerint a szakértők által nyújtott tudás jelenti a garanciát arra, hogy a politikások jó, vagyis nem érdekvezérelt, hosszú távra tervezett döntéseket hoznak. A politikai rendszer legitimitáshiányát külső tekintélye révén a szakértői tanácsadás intézménye pótolja. Ennek érdekében a szakértői tudásnak változatos tartalmi és formai követelményeknek kell megfelelnie: objektívnek és függetlennek kell mutatkoznia, tudományos szakértelmen és statisztikai összefüggéseken kell alapulnia.

Kutatások azt mutatják, hogy a hagyományos szakértői tudást egyre inkább kiegészíti a „laikus tudás”, melyet „tapasztalatalapú tudás”-nak fordítunk⁷ (Demszky 2008). Ez a tudástípus nem rendszerezett, nem objektív, nem tudományos alapokon nyugszik, hanem éppen ellenkezőleg, az egyén (felhasználó, user) saját, szubjektív tapasztalataiból meríti meggyőzőerejét és legitimitását. A tapasztalatalapú tudás hordozói a felhasználók: betegek, tanárok, diákok, vagyis azok az érintett állampolgárok, akikről a szóban forgó döntés szól. Mindez ellentmond a hagyományos elképzeléseknek, melyek a szakértői tudás tekintélyét éppen a kiválasztottság, az érdekeken felül álló, nem érintett, nem résztvevő szerepből eredeztetik. Az érintett polgárok tapasztalatalapú tudása másfajta legitimitást (hihetőséget) képes kölcsönözni a politikai döntéseknek, mint a szakértők részvétele. Megfigyelhető, hogy az európai országokban egyre inkább terjed a tapasztalatalapú tudás bevonása a politikai döntéshozatalba. A döntéshozók már nem zavaró tényezőt látnak e tudásformában, hanem lehetőséget az érintettek (users) és az ő tapasztalataik felhasználására a döntéshozatal folyamán.

A kutatások azonban rámutatnak gyakori csalódásokra is, amikor a döntéshozatali folyamatba bevont laikusok helytelenítik, hogy a meghallgatás ellenére a döntésben nem vették figyelembe kellő mértékben véleményüket. Kérdés tehát, hogy mennyiben lehetséges a döntéshozatalba a tapasztalatalapú tudást bevonni? Nem szükségszerű-e a csalódás mindkét részről? Mindez elvezet a tudásátadás alapvető problémaköréhez, vagyis hogy a társadalom egyes alrendszereinek – mint a tudomány,

7 Jelen tanulmány empirikus alapja a „KnowandPol” Európa Unió által finanszírozott kutatás, mely 2006 és 2012 közt nyolc európai országban vizsgálta a tudás szerepét a politikai döntéshozatalban, lásd www.knowandpol.eu.

civil társadalom, politikai döntéshozatal – határait átlépő tudás szükségszerűen tartalommodosulásokon megy át.

4.1 A politikai döntéshozatal és a szakértők szerepének lehetséges modelljei

A *racionalista megközelítés* szerint a politikai döntéshozók egy probléma adekvát megoldásának érdekében proaktívan keresik az aktuálisan hozzáférhető legmagasabb színvonalú szaktudást (Delvaux és Mangez 2010). E szerint az értelmezési keret szerint a politikai döntések alapja a racionális értelem, melyet a tudományból közvetlenül vagy a közvetítő szakemberek segítségével lehet elsajátítani. Ezen instrumentalista modell gyökere a plátói világgéphez nyúlik vissza, később a felvilágosodás idején új értelmet nyerve tűnt fel a társadalom- és politikai tudományokban, megágyazva a technokrata világgépnek (Habermas 1973). Az 1970-es évek óta a nyugat-európai társadalmak polgárai egyre kevésbé voltak hajlandóak hitel adni a „nagy társadalmi ideológiáknak”. Az ebben a korszakban robbanászerűen bekövetkező oktatási expanzió, a polgárok iskolázottságának és életszínvonalának növekedése során az ideológiák helyét egyre inkább a tudás töltötte be, a világról alkotott tudásuk növekedésével párhuzamosan a társadalmi részvételre való igényük is megnövekedett (Giddens 1990).

A racionalista modell naivitása és a döntéshozatal nem racionális mozzanatainak hangsúlyozása évtizedek óta kritika tárgya (Friedberg 1993). Ennek ellenére ma is él a köztudatban és a politikai gyakorlatban is az a leegyszerűsítő, racionalista elvárás, hogy összetettebb problémák esetén a tanácsadóktól várhatjuk a „jobb” politikai döntéseket (Cibele Figueiredo és tsai. 2010). E szellemben Európa-szerte egyre növekszik a kormányzatokra nehezedő nyomás, hogy bizonyítékokra alapozott, szakértői bázisú politikát folytassanak.

De vajon a szakértők tényleg meg tudják jövedőlni, hogy melyik lesz a helyes döntés? Tudnak-e weberi értelemben érdekektől és hatalmi viszonyoktól függetlenül érvelni az egyik vagy a másik álláspont mellett (Weber 1988)? *Posztmodern, konstruktivista szellemű irányzatok* kétségbe vonják nemcsak a tudományos érvelések érvényességét a politikai döntéshozatalban, de még annak a lehetőségét is, hogy a politika bármilyen problémára képes megoldásokat találni (Muller 2000). Muller szerint a problémák politikai megoldása azért nem lehetséges, mert még a problémák definíciójában sincsen társadalmi konszenzus, sőt még az sem biztos, hogy a politikának bármilyen befolyása lenne a társadalomra.

Ezek szerint a politika képtelen megoldani a társadalmi problémákat? Van azért középút a két szélsőséges megközelítés, a racionalista szemlélet és a között az érvelés között, amelyik szerint a politika képtelen a problémák megoldására. A *konstruktivista* megközelítések szerint noha a tudományos szakértő nem adhat „helyes” döntés-előkészítő válaszokat, ehelyett a politikai szféra legfőbb feladata az, hogy olyan fórumokat, platformokat hozzon létre, melyeken a legkülönbözőbb aktorok kifejthetik nézeteiket (Gieryn 1999, Muller 2000). Ezek a hibrid fórumok vagy színterek olyan társadalmi színpadok, ahol szakértők, helyi alkalmazók, felhasználók, a különféle társadalmi problémákban érintettek, például betegek vagy diákok a politikai döntéshozókkal közösen hozzák létre a társadalmi tér reprezentációját, megvitathatják a problémák definícióját és a lehetséges megoldásokat. A racionalista-technokrata elképzeléssel ellentétben a szakértők nem egyszerűen kész megoldásokat tárnak fel tudományos tudásuk autoritására hivatkozva, hanem a politika abban áll, hogy a legkülönbözőbb aktoroknak és érintetteknek lehetőség ad a társadalmi valóság kölcsönösségen alapuló értelmezésére (Freeman 2007, 2009, Nassehi é. n., Nassehi, Demszky, Mayr 2009). A politika e modell szerint a társadalmi valóság közös értelmezése, a folyamatban a résztvevők és a célcsoportok is meghatározásra kerülnek.

4.2 A tapasztalatalapú tudás szerepe a politikai döntéshozatalban

Hagyományosan a szakértői kör a tudományos szférából érkezett, mivel az akadémikus tudás képviseli az állampolgárok szemében azt az érdekmentes tudásformát, mely megfelelő autoritást és legitimitást tud kölcsönözni a döntéseknek. Miben különbözik a tapasztalatalapú tudás a hagyományos tudományba ágyazott szakértői tudástól? A két típus sok szempontból ellentétes egymással: a tapasztalatalapú tudás nem rendszerezett, alapja nem a tudományos adatgyűjtés elismert módszertana, hanem az egyén saját, szubjektív tapasztalata, benyomásainak laza halmaza. A szubjektív tapasztalaton alapuló tudás döntéshozatali szerepe sokféle formát ölthet: a döntéshozók személyes háttéréből adódóan látens módon befolyásolhatja a döntést, vagy nagyobb szerepet kaphat, amikor újfajta „szakértők” lépnek be a döntéshozatali folyamatba. Ezek az újfajta szakértők lehetnek úgynevezett helyi aktorok, felhasználók, betegek, vagyis az érintett polgárok bizonyos köre. Szerepük és tudásuk formája azért újszerű, mert sok szempontból eltér a szakértői tudás racionális modelljétől. Tudásuk nem az objektivitás tudományos kritériumaiból nyeri autoritását, hanem éppen ellenkezőleg, az egyén megismételhetetlen és szubjektív, rendszertelen egyedi tapasztalatából. A racionalista modell éppen e rendszertelen benyomások halmazát kívánta felváltani a tudományos szakértelem

objektív befolyásolhatatlanságával. A tapasztalatalapú tudás jelenségét a pszichiátriai szolgáltatások egyik „felhasználója” a következőképpen definiálja⁸:

“... az emberek átélt tapasztalata, ami különbözik a koncepcióktól és az ideológiától. Forgatókönyv, a politikai napirend kiindulópontja. És kutatási téma. Sokoldalú... Az emberek egyedi értelmezése, ami végtelen sok értelmezés lenne.”
(Smith-Merry és tsai. 2010: 5)

Az idézet kiemeli a tapasztalatalapú tudás sokoldalúságát; ez az az erőforrás, ami mind a politikai döntéshozatal, mind pedig a tudományos kutatás számára előnyök kifogyhatatlan tárházát rejt, de egyben meg is nehezíti megfoghatóságát, egyértelmű definíciója nincsen. Olyan tudásformáról van szó, mely nem engedelmeskedik a tudományos, akadémikus tudás szabályainak. Sok elemében rokon Polányi „tacit tudásával” (Polányi 1992), de cselekvési potenciálként annál többet rejt. A tacit tudás fogalmához hasonlóan szigorúan személyhez kötött, belsővé vált tudás, mely nehezen adható tovább. Az „explicit tudással” ellentétben „személyes, kontextus-függő és a cselekvésben gyökerezik”, miközben az explicit tudás „formalizált, rendszerezett formában, szimbólumok, nyelv és/vagy számok segítségével átadható” (Bartunek és tsai. 2003: 62). A tapasztalat alapú tudás nem rendszerezett, nem normázott és egyedi, ezért minden szempontból az ellenkezője azon tudományos alapú szakértői tudásnak, melyet a politikai döntéshozatalban eddig fontosnak tartottak.

Ez a fajta tudás mindig is jelen volt a társadalmi élet minden területén, így a politikai döntéshozatalban is. Ami új, az nem ennek a tudásformának a létezése, hanem a politikai döntéshozók általi elismerése. Már nem (csak) zavaró tényezőként éli meg a döntéshozatal a tapasztalatalapú tudást, hanem konstruktív, döntéseket és legitimitásukat elősegítő tudásformaként, és intézményesítésére tesz kísérletet.

A tapasztalatalapú tudás politikai értéke

A tapasztalatalapú tudás másféle legitimitást kölcsönöz a döntéshozatalnak, mint a tudományos-szakértői tudás. A bevont tudományos tudás gyakran a nagy számok törvénye alapján az egész népességről vagy annak jól körülhatárolt szegmenséről állít fel érdek- és értékmentesnek tűnő kijelentéseket. Az érvelés deduktív, érvényességét az általánosító felülnézetből meríti.

8 A következő idézetek a KnowandPol kutatásból származnak.

A nyilvános vitákban egyre inkább elismerést és meghallgatást nyer a személyes tapasztalat, ha például egy „beteg” státusból emancipálódott „felhasználó” fejt ki véleményét a pszichiátriában a szükséges intézkedésekről – legalábbis Európa nyugati társadalmaiban. A felhasználók, polgárok megerősödésével már nemcsak a szakemberek személytelen tudása az egyetlen tudásforma, hanem a döntéshozók kénytelenek a személyes tapasztalatot is beengedni a döntéshozatali procedúrába.

„A bizonyítékokra alapozott vitákkal az a probléma, hogy technikai irányultságú szakértők irányítják és vesznek részt benne, és ezzel azonnal elhatárolódnak a lakosság megmaradó 95%-ától, akik pedig nem azok. Szerintem az adatok ma már nem alkalmasak a közszféra eddig megszokott irányítására.”

(Grek és tsai. 2010: 23).

Az információs társadalom polgárai már nem elégednek meg a politikai döntéshozók által megfogalmazott kész megoldásokkal, sem a demokrácia azon modelljével, amelyben a részvétel a ciklusonként megtartott választásokban merül ki, a köztes időben pedig az állampolgároknak erősen korlátozott a részvételi lehetősége. Ellenkezőleg, beleszólást követelnek az őket érintő kérdésekbe. A tapasztalatalapú tudás koncepciója arra hívja fel a figyelmet, hogy saját tapasztalata alapján mindenki szakértő lehet az őt érintő területen – képzetétől, adatgyűjtésének módszerétől függetlenül. A „beteg” helyett a „felhasználó” vagy a helyi aktor kifejezések is erre az emancipációs folyamatra mutatnak rá, mely során a tapasztalatalapú tudás hordozói a tudományra alapozó szakértőkkel egyenértékű autoritásra és befolyásra tartanak igényt. A részvétel és aktivitás ezen megnyilvánulásai a közvetlen demokratikus döntéshozatali formák iránti igényt tükrözik.

A tapasztalatalapú tudás politikai hasznosításának határai

A tapasztalatalapú tudás politikai hasznosításának számos tényező szab határt. Sok esetben ugyanarról a töről, a szubjektív, nem rendszerezett mivoltából fakad előnye és hátránya is. Az e tudásból adódó hiányosságok felszámolására tett kísérletek, amelyek a tapasztalatok rendszerezésére és tudományos módszererezésére tesznek kísérletet, éppen a tapasztalatalapú tudás lényegét teszik kockára.

Nemcsak a rendszerezés hiánya, hanem a már említett működési mechanizmusok is rejtenek veszélyeket. A közvetlen demokrácia amiatt kockázatos, mert a tapasztalatalapú tudás hordozói a népesség egy részének képviselőitében, de valódi mandátum nélkül lépnek fel a nyilvános vita során. Részben a reprezentációs deficitből, valamint a tudás rendszertelenségéből adódóan a döntési folyamat második

szakaszában, magánál a döntés megszületésénél a tapasztalatalapú tudás háttérbe kerül. A korábban bevont résztvevők ezért gyakran úgy élik meg, hogy részvételük csak színjáték volt, a döntés igazából nélkülük született meg.

Mivel a politikai rendszerben a tapasztalatalapú tudás használatát nem támasztják alá évtizedes hagyományok és bevált mechanizmusok, gyakran az elismeréséért folyik a küzdelem a hagyományos szakértői tudással szemben. Ez a konfliktust a „helyi tudás” és a „külső tudás” közti összetűzésként is leírható (Cibele Figueiredo és tsai. 2010: 57). A „jó gyakorlatok” (best practice) formalizálása vagy a helyi tapasztalatokból kiinduló tudományos kutatások ezt a működési mechanizmust példázzák. Gyakran az államigazgatási szervek igénylik, hogy „a felhasználók tacit tudását egy hivatalosabb, explicit formába töltsék” (Vrancken és tsai. 2010: 75). Sok esetben ekkor veszt el a tapasztalatalapú tudás a lényegét: lehet, hogy sikerül átfordítani a tudomány nyelvére, de ezzel elveszti lényegét, a szubjektív, egyedi töltetet.

A formalizálás nehézségei a tudás – nem csak a tapasztalatalapú tudás – alapvető tulajdonságaira és politikai felhasználásának mechanizmusaira hívják fel a figyelmet. A formalizálás során bekövetkező jelentésváltozás, esetleg jelentésvesztés elkerülhetetlen része a tudásátadásnak. Elhagyva saját keretét és belépve a politika szférájába nemcsak a tapasztalatalapú tudás megy át lényegi változásokon, hanem igaz ez mindenfajta tudásra. A rendszerhatárok átlépése olyan alapvető fordítási folyamat, mely a tudás tartalmának lényegét érinti. Az átadás, fordítás és tartalommodosulás egy állandó körforgás része, mely mindig újból elindul. A tapasztalati tudás hordozói gyakran beszámolnak arról az érzésről, hogy elidegenedtek saját eredeti elképzeléseiktől, szinte „rá sem ismernek” azokra, annyira megváltoztak a fordítási folyamatok során. A rendszerhatárok átlépésénél tartalmak változnak, részletek vesznek el és újak jönnek létre, a végeredmény gyakran szinte már felismerhetetlen.

A tudás átadásának folyamata nem lezárható, lineáris, hanem mindig új lendületet vesz, elakad, majd újraindul, sokféle szétágazik. Egy interjúalany így foglalta össze tapasztalatait:

„Azt hiszem, ez természetes velejárója a folyamatnak. Nem gondolom, hogy furcsa lenne, hogy megtörténik, és szerintem ilyenkor mindig előremozdul a rendszer egy kicsit. De ahhoz, hogy a rendszer mozgásban maradjon, az embereknek finomítani kell a dolgokat és újrafogalmazni őket, és mindig újra megváltoztatni.

A valóság az, hogy lesznek majd konferenciák, amelyek címe »a felépülésen túl« (beyond recovery) lesz, meg hasonló dolgok, és ezekben a felhasználók válasza az lesz, hogy új utakon indulnak el.»

(Smith-Merry és tsai. 2010: 26).

A megkérdezett informátor azt a tapasztalatot igyekszik szavakba önteni, hogy a politikai döntéshozatali folyamatba bekerülő tapasztalati tudás olyannyira megváltozik, hogy a felhasználók egyszer csak elhatárolódnak tőle, és új értelmezési keretet keresnek mondandójuknak. Korábban a felépülés (recovery) volt a jelszavuk, de eljön majd annak az ideje, amikor már nem érzik magukénak, és elindulnak felfedezni, hogy mi van a „felépülésen túl” (beyond recovery).

Az idézet érzékletesen szemlélteti a közpolitikai folyamat egyik alapvető tulajdonságát. Elindul, kicsírázik egy ötlet a társadalom valamilyen szegmensében, lassan kikristályosodik, szavakba öntik, címkékké (pl. recovery) látják el. Terjed az adott társadalmi közegben, majd átlép rendszerhatárokat, a mindennapi gyakorlat területéről átlép a politikai döntéshozatal szférájába. A rendszerátlépés egyben formalizálást, fordítást tesz szükségesé annak érdekében, hogy a politikai szféra a maga nyelvén értelmezni tudja a problémát. A fordítások, átadások során az eredeti tartalmak módosulnak: *„A felépülés koncepciójának intézményesítése egyet jelentett egy valaha felhasználók által indítványozott követelés gyarmatosításával a politika bürokratikus világa részéről, mely igen különböző racionalitásokkal és eszközökkel működik.”* (Smith-Merry és tsai. 2010: 27) A „gyarmatosítás” kifejezéssel az elidegenedés érzését közvetíti a megkérdezett. Az interjúalany szerint a döntéshozók modelleket keresnek a politikai irányítás számára, amelyek mérhetővé és kezelhetővé teszik a mindennapi tapasztalatokat. A „rendszer szereti a modelleket, de nekünk felhasználóknak a felépülés sohasem egy modell volt, hanem individuális folyamat”. (uo.) Az idézett felhasználó érzékletesen fogalmazza meg a „rendszer” és a „mindennapi gyakorlat” – szociológiai fogalommal élve életvilág (Habermas) – működési mechanizmusai közti alapvető különbséget, ami lényegileg behatárolja a tudás átvitelét az egyik szférából a másikba. A felhasználók pozitív hozzáállása az elidegenedés folyamatához ezzel szemben kitarja a lehetőséget új koncepciók megfogalmazása előtt. A „felépülés” koncepciója szerintük nem végcél, hanem pusztán „egy foka a létrának, és most ismét azon kell gondolkodnunk, hogy mi legyen a következő lépés” (uo.).

Nem eldönthető egyértelműen a kérdés, hogy a konzultáció, az állampolgárok tapasztalati tudásának bevonása a politikai döntéshozatalba csupán legitimációs eszköz a döntéshozók kezében, esetleg ügyes retorikai fogás, vagy pusztán manipuláció.

A tapasztalatalapú tudás hordozóinak vélekedése, ami szerint véleményük, követelményeik nem kerültek egy az egyben megvalósításra, felvet egy alapvető demokraci elméleti kérdést is. A tapasztalatalapú tudás bevonásának bármilyen formája, mint például a felhasználók, érintettek, állampolgárok nyílt meghallgatása, kerekasztalok, kísérleti programok, fórumok a polgároknak csak az aktív, „hangos” szegmensét képes elérni, a csendes visszahúzódó részét viszont nem. Sőt, ez a maradék általában a többséget jelenti. A közvetlen demokratikus részvétel ilyen eszközei tehát ellentmondásosak: szavazás és mandátumok hiányában delegáció nélküli és ezáltal valójában legitimáció nélküli résztársadalmakkal, gyakran kisebbségekkel tárgyalnak a döntéshozók. Így a meghallgatásokon, az állampolgárok bevonásán alapuló döntéshozatali mechanizmusok nem képesek kielégítő választ adni a demokratikus legitimáció és delegáció problémájára.

Az érintettek tapasztalatalapú tudásának bevonása a döntéshozatalba fontos eleme a széles körű nyilvánosságának, valamint a valódi közcselekvéseknek, de korlátait nem lehet figyelmen kívül hagyni. Hozzájárul a valóság társadalmi reprezentációjához (Berger és Luckmann 1998), mivel a „kölcsonös értelemadási” folyamaton keresztül értelmezi a társadalmi cselekvés terét, értelmet ad a társadalmi folyamatoknak (Freeman 2009). Ez a kölcsonös értelemadás, melynek során tulajdonképpen megszületik a társadalmi tér reprezentációja, a fentebb leírt politika és tudás viszonyát modellező konstrukcionista megközelítésben értelmezhető leginkább. A kutatók eredményei szerint a szakértők nem képesek a politikai problémák tudományos megoldásainak felmutatására, ahogyan azt a racionális modell sugallja, és a politikai döntéshozók sem tallóznak érdekeiktől függetlenül a szakértők tanácsai közt, mint azt cikkünk megmutatta. A kezdetben bemutatott megközelítések közül a leginkább az a modell tűnt alkalmas elemzési keretnek, amely a politikai szféra legfőbb feladatának olyan nyílt terek, fórumok létrehozását tekinti, ahol az állampolgárok, szakértők és döntéshozók ütköztethetik nézeteiket. Ezeken a fórumokon jön létre a társadalmi tér reprezentációja és értelmezése.

Összegzés

A tudásalapú társadalmakban a politikai döntéshozatal legitimációjához elengedhetetlen a szakértői tudás bevonása. A külső szakértők bevonása a döntéshozatal folyamatába a függetlenség, objektivitás illúzióját kölcsonzi a politikának. A szakirodalomban is megjelenik ez az elképzelés, de jóval kritikusabb nézetek is hangot

kapnak: egyes irányzatok szerint nemcsak a szakértői tanácsadás, de a politika problémamegoldó kapacitása is igen korlátozott. E két egymásnak ellentmondó nézet között valahol középen elhelyezkedő konstruktivista megközelítés szerint viszont a politika legfőbb feladata abban áll, hogy olyan nyilvános fórumokat, színtereket hozzon létre, ahol szakértők, polgárok, döntéshozók megvitathatják, ütköztethetik nézeteiket, véleményüket, és létrehozzák a társadalmi tér konstrukcióját.

Európa nyugati országaiban terjed egy bizonyos fajta „szakértelem”, mely bevonódik a politikai döntéshozatalba. Ezt a tudásformát sok különböző névvel illették, e tanulmányban a „tapasztalatalapú tudás” megnevezést használtuk, mivel ez tűnt olyan közös nevezőnek, amely leginkább a lényegét érinti. Az akadémiai, módszeres kutatással és tanulással ellentétben a tapasztalatalapú tudás az egyén saját, szubjektív élményein alapszik, ezáltal rendezetlenebb, kevésbé objektív és racionális. Lényegét tekintve sok szempontból az ellentéte a szakértői tudásnak. Előnye és hátrányai ugyanarról a töről fakadnak: a tapasztalatalapú tudás szubjektív, személyes mivoltából.

A tapasztalatalapú tudás másfajta legitimitációt ad a politikai döntéseknek, mint a hagyományos szakértői tanácsadás, s ezt hihetőségnek neveztük. A hihetőség szubjektív mivoltából és hordozóinak tulajdonságaiból fakad. Tapasztalatalapú tudással rendelkezhet és rendelkezik is minden politikai résztvevő, de a politikai döntéshozatal folyamatában hordozói elsősorban az érintett polgárok, felhasználók, helyi aktorok.

Amint a tapasztalatalapú tudás elhagyja keletkezésének közegét, az egyéni tapasztalatot, és belép a közzszférába, lényegi változáson megy keresztül. A politikai rendszerben a kívülről jött tudás szükségszerűen fordítási vagy átkódolási folyamaton megy keresztül, és ez a fordítási folyamat elkerülhetetlenül tartalommodosulással jár. A tapasztalatalapú tudás e fordítás során általában eltávolodik az egyes szubjektív tapasztalattól, elvontabbá, objektívabbá válik, vagyis elindul a formalizálódás és objektivizálás útján. Elveszteni látszik lényegét, az egyéni szubjektív tapasztalást, ezért nem csoda, hogy a tapasztalatalapú tudás hordozói, az érintettek, helyi aktorok úgy érzik, elidegenedett tőlük az eredeti tartalom. Csalódásuknak adnak hangot amiatt, hogy eredeti tudásuk a felismerhetetlenségig elidegenedett, és követeléseik, véleményük nem került megvalósításra.

A rendszerhatárok átlépése során történő tartalommodosulás elkerülhetetlen velejárója mindenfajta tudás átadásának. Amint a nem politikai tudás belép a közzszférába, fel kell vegye annak logikáját, hogy a politika által egyáltalán értelmezhető legyen.

Az elemzett tudásmódosulás azonban azt is megmutatta, hogy ennek a tudásátadási és fordítási folyamatnak nincsen zárópontja, hanem mindig újabb körforgás kezdődik. Mikor úgy tűnik, hogy az eredeti tapasztalatalapú tudás oly mértékben módosult, hogy hordozóitól már elidegenedett, elindul egy újabb döntéshozatalt befolyásoló folyamat.

A tapasztalatalapú tudás tanulmányozása rámutat a politikai döntéshozatalba belépő külső tudásformák lehetőségeire és határaitra. Átadása során bekövetkező tartalommodosulásai, elidegenedése, cirkuláris mivolta arra hívja fel a figyelmet, hogy mindenfajta tudásnak, amely befolyást kíván gyakorolni a politikai döntéshozatalra, fel kell vennie a politikai szférára jellemző logikát és nyelvezetet, máskülönben értelmezhetetlen marad a politika számára. Ezért is kérdéses a szakértés és politika viszonyát elemző racionalista modell érvényessége, amely azt feltételezi, hogy a szakértők többé-kevésbé kész válaszokat képesek adni a társadalmi-politikai problémákra. Az elemzés megmutatta azokat a fórumokat vagy platformokat, ahol a közszféra lehetőséget ad a különböző aktoroknak tudásuk és értelmezési kereteik ütköztetésére. Ezekon a fórumokon megy végbe a tudás átadása és transzformációja, a közös értelmezési keretek kialakítása. Így még ha nem is valósul meg változtatás nélkül a tapasztalatalapú tudás beépítése a politikai döntésekbe, a folyamat eredménye az, hogy lényegesen hozzájárult a társadalmi tér közös értelmezésének kialakításához.

Hivatkozások

- Annabelle Allouch és Agnes van Zanten: The role of knowledge in the elaboration and instrumentation of policies of widening participation in higher Education elite institutions in France. Kutatási zárójelentés, 2010. Letölthető: <http://knowandpol.eu/IMG/pdf/o22.franceeducation.pdf> (2012. július)
- Kathryn M. Anderson-Levitt: „Ambivalences: la transformation d’une renouation pédagogique dans un contexte postcolonial”. *Education et Sociétés*, 2001. 7 (1), 151–168 o.
- Jean Bartunek, Jordi Trullen, Eduard Bonet és Alfonso Sauquet: „Sharing and expanding academic and practitioner knowledge in health care”. *Journal of Health Services Research & Policy*, 2003. 8, 62–68. o.
- Joao Barroso, Carla Menitra: Knowledge and Public Action: school autonomy and management (1986–2009). Final Report. 2009. www.knowanpol.eu

- Peter Berger és Thomas Luckmann: A valóság társadalmi felépítése. Budapest, Jószyveg Kiadó, 1998.
- Manuel Castells: Information Age: Economics, Society and Culture. Backwell, Oxford, 1997.
- Carla Cibebe Figueiredo, Joao Barroso és Luis Miguel Carvalho: Knowledge and public action. Sex education in school. Kutatási zárójelentés, 2010. Letölthető: http://www.knowandpol.eu/IMG/pdf/portugal_education_-_o2__ap2_-_corrige.pdf (2012. július)
- Bernard Delvaux és Eric Mangez: Towards a Sociology of the Knowledge-policy relation. Irodalomösszefoglaló, 2010. Letölthető: http://knowandpol.eu/IMG/pdf/literature_sythesis_final_version_english.pdf (2012. július)
- G. Bruce Doern és Richard W Phidd: Canadian public policy: ideas, structure, process. Toronto: Nelson, 1992.
- Richard Freeman: „Epistemological Bricolage. How Practitioners Make Sense of Learning”. In Administration and Society, 2007. 37, 476–496. o.
- Richard Freeman: ”What is Translation?” Evidence & Policy: A Journal of Research, Debate and Practice, 2009, 5 (4), 429–447. o.
- Erhard Friedberg: Le pouvoir et la règle. Dynamiques de l’action organisée. Paris, Seuil, 1993.
- Anthony Giddens: The Consequences of Modernity. Cambridge: University Press, 1990.
- Thomas F. Gieryn: „Boundaries of Science”. In Sheila Jasanoff, Gerald E. Markle, James C. Petersen és Trevor J. Pinch (szerk.) Handbook of science and technology studies. Thousand Oaks: Sage Publications, 1995.
- Joseph R. Gusfield: The Culture of Public Problems: Drinking-Driving and Symbolic Order, Chicago: Chicago University Press, 1981.
- Sotiria Grek, Martin Lawn, Jennifer Ozga, Marina Shapira és Annie Weir: School Self-Evaluation in Scotland. Kutatási zárótanulmány, 2010. Letölthető: <http://knowandpol.eu/IMG/pdf/o22.scotlandeducation-2.pdf> (2012. július)
- Jürgen Habermas: Die Theorie des kommunikativen Handelns. 2 Bd. Suhrkamp. Frankfurt a. Main, 1981.
- Patrick Hassenteufel, Sylvie Delaye, Frédéric Pierru, Magali Robelet és Marina Serre: „La libéralisation des systèmes de protection maladie européens. Convergence, européanisation et adaptations nationales”. Politique Européenne, 2000, 2.
- John Kingdon: Agendas, Alternatives and Public Policies. Boston: Longman Classics, 1984.
- Patrick Lascoumes és Pierre Le Galès (szerk.): Gouverner par les instruments. Paris: Presses de Sciences Po, 2004.

- Patrick Lascoumes és Pierre Le Galès: *Sociologie de l'Action Publique*. Paris: Armand Colin, 2007.
- Bruno Latour: „Si on parlait un peu politique?” In Alain Blanc és Alain Pessin (szerk.): *L'Art du terrain. Mélanges offerts à Howard S. Becker*, Paris: L'Harmattan, 2004.
- Peter Muller: „L'analyse cognitive des politiques publiques: vers une sociologie politique de l'action publique”. *Revue française de science politique*, 50 (2), 2000 189–207. o.
- Armin Nassehi: *Making Knowledge Observable: Short Considerations about the Practice of „Doing Knowledge“*. Kézirat.
- Armin Nassehi, Alma Demszky, Katharina Mayr: *The Amendment of the German Education Law 2003: A long way towards inclusion*. 2009. Letölthető: <http://knowandpol.eu/IMG/pdf/o21.germanyhealth.pdf> (2012 július)
- Polányi Mihály: *Filozófiai írásai*. Budapest, Atlantisz kiadó, 1992.
- Joseph G. Peschek: *Policy Planning Organizations: Elite Agendas and America Rightward Turn*. Philadelphia: Temple University Press, 1987.
- Kirstein Rummery, Ian Greener, Chris Holden: *Governance at a distance? The turn to the local in UK social policy*. In: *Social Policy Review*, 2009, 21, 215–234.o.
- James A. Smith: *The Idea Brokers: Think tanks and the Rise of the New Policy Elites*. New York: MacMillan, 1991.
- Jenniferr Smith-Merry, Steve Sturdy és Richard Freeman: *Recovering mental health in Scotland. „Recovery“ from social movement to policy goal*. Kutatási jelentés, 2010. Letölthető: http://www.scottishrecovery.net/images/stories/downloads/smith_merry_et_al_201011.pdf (2012. július)
- Nico Stehr: *The Fragility of Modern Societies. Knowledge and Risk in the Information Age*. Sage, 2001.
- Didier Vrancken, Frédéric Schoenaers és Sophie Thunus: *Mental Health under Dialog in Belgium. From political innovation to an innovation policy*. Kutatási jelentés, 2010. Letölthető: http://www.knowandpol.eu/IMG/pdf/o22behealth_eng.pdf (2012. július)
- Max Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Hg. von Johannes Winckelmann. Tübingen, 1988.
- Bell, D. (2000): *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. Harvard University Press.
- Stehr, N. (2001): *The Fragility of Modern Societies. Knowledge and Risk in the Information Age*. London: Sage.
- Castells, M. (1997): *Information Age: Economics, Society and Culture*. Oxford: Backwell.

- Giddens A. (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge: University Press.
- Jasanoff, Sheila (1990): *The Fifth Branch. Science Advisers as Policymakers*. Cambridge-London.
- Fuchs, P., Mahler, E. (2000): *Form und Funktion von Beratung*. In: *Soziale Systeme*, 6, 2, S. 349–368.
- Beck, U. (1986): *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Bourdieu, P. (1989): *Social Space and Symbolic Power*. American Sociological Association.
- Foucault, M. (1989): *The Archeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Demszky A. (2008): *Exklúziós és inklúziós folyamatok a német oktatási rendszerben*. In: Eröss G., Kende A. (szerk.): *Túl a szegregáción*. L'Harmattan Kiadó.